

De rode zakdoek van Hannouer

In de Tweede Wereldoorlog werden 269 van de 364 Osse Joden door de nazi's gedeporteerd. Slechts zes van hen keerden naar Oss terug. Met het project Struikelstenen krijgen de vermoorde Joden nu ieder een gedenkteken en daarmee de aandacht die zij destijds ontbeerden. OSS, HET MAGAZINE dook in de geschiedenis van de bezetting en stelde zich daarbij de vraag of dat gebrek aan aandacht gevoed werd door onwetendheid of onverschilligheid.

De Dr. Hermanslaan in Oss ligt er vredig bij. Het is augustus en de avonden beginnen weer te korten. De zomer weet echter nog van geen wijken. Van achter hoge heggen komen barbecuegeuren ons tegemoet, vermengd met geluiden van gezelligheid en herinneringen aan de voorbije vakantie. Iets verderop klinkt het geluid van een optrekkende trein. Waarschijnlijk die van 20.36 uur richting 's-Hertogenbosch.

Het typische treingeluid krijgt plotseling een heel andere lading als we vier kleine messing stenen in het trottoir ontwaren. 'Hier woonde MEIJER HES geb. 1899, gedeporteerd 21.9.1943 uit Westerbork, vermoord 24.9.1943 AUSCHWITZ', staat er in kleine gegraveerde letters. Bijna op de kop af 70 jaar geleden stapte hij met zijn vrouw Truitje en de kinderen Louis en Rosemarie ook op de trein naar 's-Hertogenbosch. Op transport gesteld door de Duitsers. Eerst naar *Konzentrations Lager Herzogenbusch* (kamp Vught), daarna verder naar het oosten. Truitje en de kinderen werden al op 8 juni 1943 naar Sobibor gedeporteerd. Meijer werd eerst nog in Arbeitslager Oud-Leusden te werk gesteld, maar in augustus van dat jaar ook zelf gedeporteerd naar een van de vernietigingskampen van de nazi's.

STRUIKELSTENEN

De vier messing stenen in het trottoir voor Dr. Hermanslaan 1 maken deel uit van het internationale kunstproject Struikelstenen. In 1994 begon de Duitse kunstenaar Gunter Demnig met het vervaardigen van de eerste Stolpersteine. Iedere steen herdenkt iemand die tijdens het naziregime is vermoord vanwege zijn etnische afkomst, fysieke of verstandelijke beperking,

seksuele voorkeur, politieke of godsdienstige overtuiging. De kunstenaar noemt ze Stolpersteine, omdat je er met je hoofd en hart over struikelt en moet buigen om te kunnen lezen wat erop staat. Sinds 1994 zijn er in Europa al 40.000 struikelstenen geplaatst. In Oss liggen er op dit moment 56. Ze werden op 23 juli 2011 gelegd in de Dr. Hermanslaan, de Goudmijnstraat en de Spoorlaan. Komend voorjaar komen er nog 207 struikelstenen bij; met name in de Floraliastraat, Ridderstraat, Koornstraat en in het centrum. De benodigde 25.000 euro is inmiddels via donaties en sponsors binnengehaald.

De reden waarom Conny Leijten, een van de initiatiefnemers, zich de afgelopen jaren zo sterk heeft gemaakt voor het Osse Struikelstenenproject, is helder. "Het gaat puur om het herdenken", zegt ze. "Al deze mensen die in de kampen zijn vermoord hebben geen graf. Met dit project geven we hun een herdenkteken."

De tekst op de omslag van het boekje dat de werkgroep Struikelstenen Oss in juli uitgaaf, is wat dat betreft dan ook veelzeggend: Een mens is pas vergeten als zijn naam is vergeten.

263 struikelstenen in Oss. Evenzoveel Ossenaars zijn dus tijdens de Tweede Wereldoorlog in de vernietigingskampen vermoord. Ieder van hen was Joods. Uit een opgave van de gemeente blijkt dat Oss op 30 juni 1942 in totaal 364 inwoners telde die door de bezetter als 'Jood' werden gekwalificeerd. Dit aantal werd gevormd door wat de Duitsers 'Volljuden' noemden, maar ook door gemengd gehuwde en gedoopte Joden. In augustus kreeg deze gehele groep de oproep voor 'tewerkstelling in Polen'.

Lees verder p.11

In oktober 2012 haalde Chelly Meijer-van Dijk de landelijke pers met haar verzet tegen de plannen van de gemeente Geffen om Joodse slachtoffers met Duitse gesneuvelden op één gedenksteen te noemen. Haar verontwaardiging hierover werd in alle media breed uitgemeten. Het leidde mede tot het annuleren van het plan. "Je zet slachtoffers en beulen toch niet op één monument!"

MELDEN BIJ HET SLACHTHUIS AAN DE LINKENSWEG

Oudere Ossenaren kennen de winkel vast nog: stoffen- en manufacturenhandel Van Dijk op de Heuvel 38, naast de Korenbeurs. Drie broers Van Dijk hadden de zaak opgezet: Leonard stond in de winkel, Alex maakte boven maatkostuums en Isidoor – zeg maar Ies – reed op de fiets de boeren in de omgeving af om hun spullen aan de man te brengen. De zaken liepen goed, er werd behoorlijk verdiend, alles ging crescendo. Tot op 10 mei 1940 Hitler troepen Nederland binnenvielen. Want de gebroeders Van Dijk waren van Joodse komaf...

"Toen de oorlog uitbrak, was ik vijf jaar, en zou ik naar de eerste klas van de lagere school gaan. Daar kwam niets van, de school op de Eikenboomgaard was verboden voor Joden." Chelly van Dijk (Oss, 1934) woonde met haar ouders in de Dr. Hermanslaan, een straat met een relatief groot aantal Joden. Geregeld stonden er van de ene op de andere dag opeens huizen leeg, huizen van Joden die waren weggevoerd door de Duitsers. "Op een dag was opeens mijn vriendin Tilly Andriesse weg, en in augustus 1942 waren wij aan de beurt: of we ons maar wilden melden op de Linkensweg, bij het slachthuis. Kan het cynischer? Onze huisarts, dokter Danby, heeft het lang weten uit te stellen door mijn ziekelijke moeder in het ziekenhuis op te laten nemen, dan mocht het gezin blijven. Maar uiteindelijk was dat niet meer vol te houden."

Veel Joodse Ossenaren lieten zich zonder protest, in het volste vertrouwen op God, deporteren; natuurlijk, ze zouden moeten gaan werken, was de heersende gedachte, en leuk zou het niet zijn, maar God zou het Joodse volk helpen, zoals Hij altijd gedaan had. Maar God was er even niet, en niemand had ook maar het flauwste vermoeden van de gruwelen die hen te wachten stonden in de afgelegen streken waarheen ze afgevoerd werden.

Chelly's eerste onderduikadres was in Schaijk, bij timmerbedrijf Manders. "Mijn broer en ik moesten langs het spoor gaan lopen, tot we aangesproken zouden worden door mensen die onze namen noemden." Vele adressen zouden er volgen: "Loosbroek, Lithoijen, Vught... bij sommige kon je buiten spelen, bij sommige moest je binnenblijven, maar steeds moest je op je hoede zijn: voor een buurman, die je uithoorde over andere bewoners; voor een toevallige passant, die quasi-onschuldig vroeg hoe je heette: Miesje Dijkhof, Schiekade 186b in Rotterdam, dat was mijn vaste schuilnaam. Zo erg was het, zelfs van je eigen naam was je beroofd. Je wist nooit wie je kon vertrouwen. En altijd was je alleen, want mijn ouders zaten nog steeds in Schaijk."

DE OORLOG VOORBIJ

De blijdschap over het einde van de oorlog verdween al

snel: "Ons huis in de Dr. Hermanslaan was in de oorlogsjaren bewoond door een NSB'er, onze spulletjes waren 'gepulst', opgeslagen, daar moesten we zelf achteraan." Er was niets geregeld, de overheid was er blijkbaar van uitgegaan dat de Joden toch niet terug zouden komen. De gewone Ossenaren reageerden behulpzaam: "De beide broers van mijn vader waren omgekomen, maar hij ging zelf meteen weer aan de slag. In de achterkamer van ons huis richtte hij zo goed en zo kwaad als mogelijk een winkeltje in en elke dag ging hij weer de boer op op z'n fietsie. Bij z'n vroegere klanten was hij welkom, die waren hem trouw gebleven: net als voor de oorlog stond voor de koffie zijn eigen kopje bij hen klaar, voor hem apart koosjer afgewassen. We kregen van alle kanten hulp aangeboden. Deken Van Nistelrooij wees een stoffenkoopman uit Tiel, die mijn vaders nering in de oorlog had overgenomen, de deur. Hij wilde die man niet meer zien."

Met de terugkeer in Oss begon ook het grote zwijgen: over wat de Joden hadden meegemaakt werd bij Chelly thuis niet gesproken: "Je deed je werk, trouwde, kreeg kinderen." Rond haar veertigste begon zich dat te wreken: "Toen vertrokken mijn ouders naar Israël, hun zoon, mijn broer dus, achterna. Die had een goed verstand, kon goed leren, maar in de oorlog was hij het leven op de boerderij gewend geraakt. Hij wilde na de oorlog niet meer de schoolbanken in. Nog voor de staat Israël werd uitgeroepen is hij daarheen vertrokken. Toen onze kinderen wat groter waren en mijn man en ik dus wat meer tijd voor onszelf kregen, begon het piekeren over de oorlog."

STRUIKELSTENEN

Heeft een actie als de plaatsing van Struikelstenen nut? "Het is veel te laat, dat op de eerste plaats. Zoals voor ons Joden eigenlijk alles te laat komt. Maar toch een heel goede actie. Het voelt voor mij alsof de omgekomenen toch begraven zijn. De stenen hebben de functie van grafstenen: de Joodse slachtoffers zijn niet langer anoniem. En zolang de naam, de herinnering blijft, is iemand niet vergeten. Bovendien steekt het antisemitisme toch weer de kop op. Misschien kunnen de struikelstenen daar als waarschuwing tegen dienen."

*'niemand twijfelt
eraan dat de Joden het
zwaar hadden'*

Interieur van de synagoge aan de Koornstraat ± 1923 (Collectie Stadsarchief Oss, Pieter Blankstein)

De Joodse huisarts Ruben Bollegraaf, die in 1943 de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Oss tijdens de bezetting op papier zette, meldt dat A. Hes Hzn op 25 augustus als eerste uit Oss naar Westerbork was vertrokken. Drie dagen later volgde een groep van zo'n 150 mensen. Die werd op 28 augustus door Nederlandse politiemensen per bus en trein naar Den Bosch gebracht voor verder transport naar Westerbork. "Men schudde handen, alles heel kalm. De mannen reden, vaderlandse liederen zingend, weg. Ze draaiden de Linkensweg in; de rode zakdoek van Hannouer was het laatste wat ik van hen zag", schreef Bollegraaf in zijn geschiedschrijving, die hij 70 jaar geleden met een oude typemachine aan het zogenoemd oorlogspapier toevertrouwde. Binnen een week na het transport waren de meesten van hen al vermoord in de gaskamers van Auschwitz.

Twee maanden later volgde een tweede grote deportatie uit Oss. Het was op vrijdag 2 oktober 1942 – op de Joodse feestdag Simchat Tora – dat opnieuw enkele tientallen Joodse mensen op transport werden gesteld. Onder hen waren veel vrouwen en kinderen van wie de mannen en vaders eerder dat jaar naar werk-kampen waren overgebracht. De Duitsers hadden hun een hereniging in het vooruitzicht gesteld. Ze werden met bussen van de BBA naar Den Bosch gebracht. De kosten voor dit vervoer (180 gulden) werden door de gemeente Oss betaald en konden later worden gedeclareerd bij de Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam.

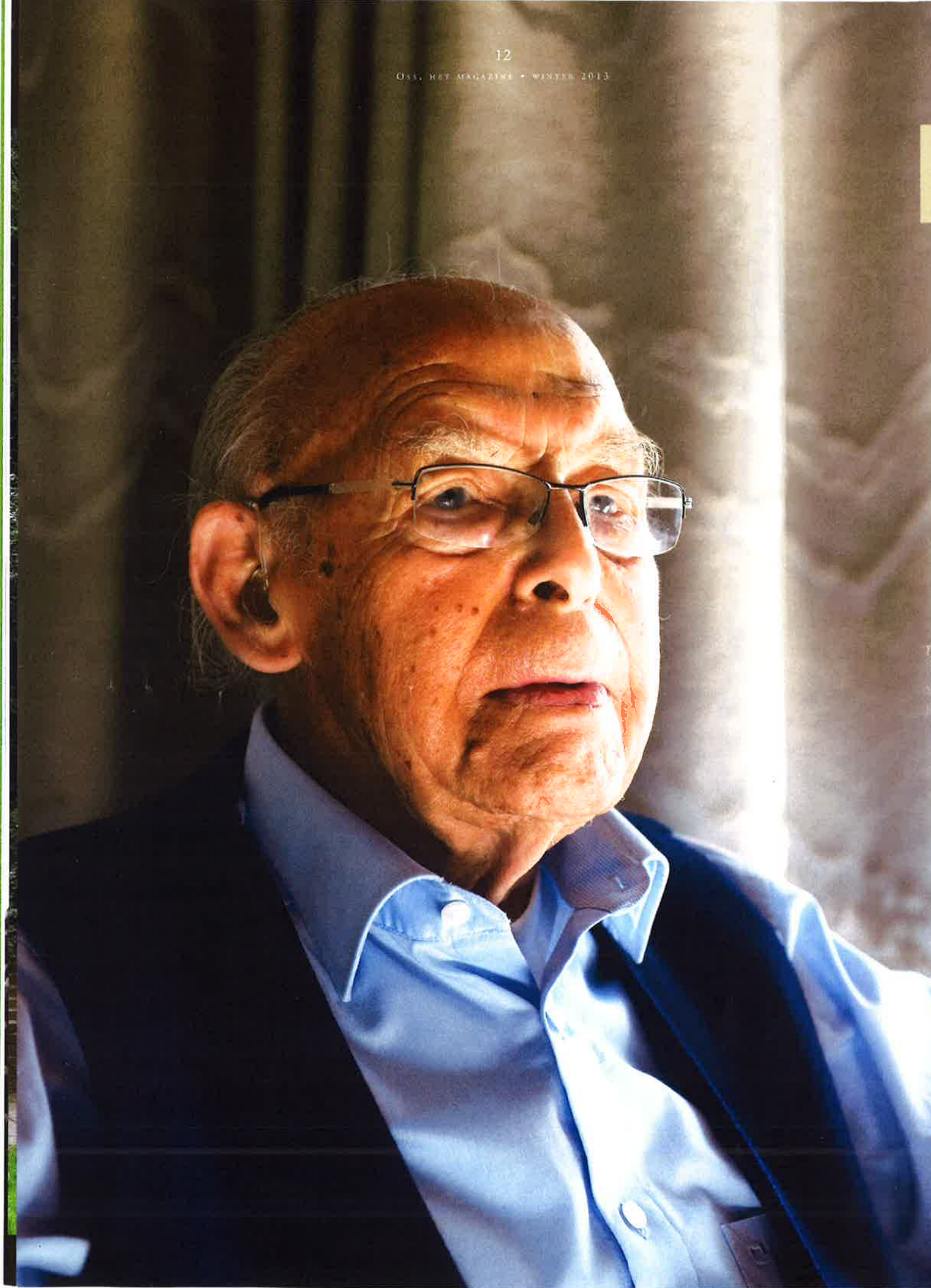
Exterieur van de synagoge 1977 (Collectie Stadsarchief Oss, Paul van der Werff)

Nadat op 10 april 1943 een laatste transport vanuit Oss plaatsvond, bleef een kleine groep Joodse mensen in Oss achter. In augustus 1944 waren dat er iets meer dan twintig. In diezelfde maand kwam echter een groep zogenoemde Jodenjagers uit Amsterdam naar Oss om deze achtergebleven groep van oude en zieke Joden alsnog op te pakken. Negentien van hen werden meegenomen en met het laatste transport op 3 september 1944 vanuit Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Met dit laatste transport werd ook de Amsterdamse Anne Frank weggevoerd.

TWEE DERDE

Van de 364 Joodse mensen die in de zomer van 1942 bij de gemeente Oss bekend waren, werden er 269 gedeporteerd. Slechts zes van hen keerden in Oss terug. 77 Joodse Ossenaren doken onder, van wie er zeven alsnog werden gedeporteerd. Maar liefst tweederde van alle Osse Joden had de oorlog dus niet overleefd. Een vraag die bij het zien van die cijfers al snel opkomt, is hoe dat mogelijk was. Hoe kon het gebeuren dat zo'n grote groep mensen werd weggevoerd en uiteindelijk vermoord, zonder dat het overgrote deel van de Ossenaren daar iets aan deed of zich ertegen verzette?

Belangrijk daarbij om te weten is dat Oss wat dat betreft niet uniek was. Als we de cijfers voor heel Nederland bekijken, zien we dat van de 140.000 Joden die in 1940 in ons land woonden, er in de oorlog maar liefst 101.800 zijn omgebracht. Dat is

'GEEN IDEE WAT HEN TE WACHTEN STOND'

Harrie Vervoort (Oss, 1916) was net 24 toen de oorlog uitbrak. "Ik woonde toen in het gedeelte van de Stationsweg, later de Spoorlaan, voorbij het station. In het voorste gedeelte woonden veel Joden, de familie Van Oss, van de drukkerij, en de familie Den Hartog. Als kind speelde je gewoon met de Joodse kinderen. Natuurlijk, ze zaten op een andere school, en liepen op zaterdag, hun sabbat, in groepjes naar de synagoge, maar niemand die daar raar van opkeek of er moeilijk over deed. Ik kwam veel bij Leo den Hartog thuis, die kinderen hadden mooi speelgoed."

Van het wegvoeren van Joden heeft hij weinig gezien: "De Grüne Polizei stond 's morgens in alle vroegte onverwacht bij de Joodse mensen op de stoep. De burens merkten er pas wat van, als ze al weggevoerd waren. Wat er daarna met hun

huizen en inboedel gebeurde, we hadden er eigenlijk geen weet van." Dat gold ook voor het lot van de Joden: "We hadden geen idee van wat de Joden te wachten stond. In 1943, misschien zelfs pas in 1944 hoorden we voor het eerst de berichten over vernietigingskampen en over het afschuwelijke lot van de Joden. En om eerlijk te zijn, we bemoeiden ons er ook niet mee. Ik ben ook nooit op het verzamelpunt aan de Linkensweg wezen kijken als Joden werden weggevoerd. Je was altijd bang er betrokken in te raken, en dat wilde je niet. Bang, eigenlijk was je steeds bang. En iedereen was bezig met zelf overleven, en daar had je je handen vol aan."

Voor het struikelstenenproject heeft Vervoort sympathie: "Ik beschouw die mensen toch als martelaren."

73 procent van alle Joden, het hoogste percentage van West-Europa. Sinds dat besef in ons land is doorgedrongen, zijn er vele boeken en studies verschenen die een antwoord zoeken op de vraag hoe het kan dat het Nederlandse volk passief toekeek bij deze massamoord en soms zelfs een handje meehielp. In de jaren na de oorlog gold als algemene opinie dat men het gewoonweg niet wist. Sinds de jaren 70 doet echter steeds meer de mening opgeld dat men het wel had kunnen, maar het eenvoudigweg niet wilde weten. Uit onverschilligheid. Die mening was ook de schrijver en onderzoeker Ies Vuijsje toegedaan. In zijn in 2006 verschenen boek *Tegen beter weten* in verdedigt hij de stelling dat de meeste Nederlanders genoeg wisten om niet meer te willen weten.

Van een geheel andere school is de Leidse historicus Bart van der Boom. Hij bestudeerde een groot aantal authentieke dagboeken – waaronder dat van de Osse huisarts Ruben Bollegraaf – en komt tot de conclusie dat het Nederlandse volk niet wist van de gruwelijke massamoord die in het oosten van Europa gaande was. Volgens Van der Boom twijfelde niemand eraan dat de Joden het zwaar te verduren hadden in de kampen, maar dat er sprake zou zijn van een op industriële wijze opgezette moordmachine waarbij niemand werd ontzien, was gewoonweg te gruwelijk om waar te zijn.

Gold dat ook voor de gemiddelde Ossenaar, die in de oorlog getuige was van het wegvoeren van zijn Joodse stadgenoten? Of was hier meer sprake van onverschilligheid, zoals Vuijsje betoogt? Als je de Osse geschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw bezieet, zou je je bij de onverschilligheid iets voor kunnen stellen. Als industriestad ging Oss zwaar gebukt onder de economische crisis. Grote delen van de bevolking waren werkloos of moesten rondkomen van een schamel inkomen uit arbeid in

Bord bij de deur van het kantoor van Zwanenberg

de fabrieken. Die fabrieken waren in veel gevallen eigendom van Joodse families. Neem de textielfabriek Bergoss van de familie Van den Bergh, de slachterij van de familie Zwanenberg, waaruit later Organon is voortgekomen en de exportslachterij van Hartog Hartog, het latere UNOX-concern. Mede onder druk van de economische omstandigheden waren de verhoudingen binnen de fabrieken vaak slecht. De directeuren en het kantoor-

‘HET KAN ZO MAAR WEER GEBEUREN’

Max Mozes, kan het Joodser? De naam is onlosmakelijk verbonden met Oss. Max Mozes bouwde na de Tweede Wereldoorlog een bloeiende handel in papier en oud ijzer op. “Mijn vader kwam in 1928 vanuit Vierlingsbeek hier naar toe,” vertelt zijn dochter Sia (Oss, 1946). Zelf heeft ze de oorlog dus net niet meegemaakt, maar haar ouders waren heel open over die periode.

“Mijn vader had al gauw in de gaten dat hij de Duitsers niet kon vertrouwen. Een vooraanstaand lid van de Joodsche Raad hier in Oss adviseerde zijn geloofsgenoten de Duitsers te gehoorzamen: God zou hen bijstaan. Maar ondertussen dook hij zelf wel onder. Mijn vader heeft hem nooit meer aangekeken.”

Vader Max vond een onderduikadres bij de familie Tiemissen in Lithoijen. Daar kreeg hij de naam Cor, naar de hond van de familie. Als iemand riep “Cor, af...”, was dat voor hem het sein zich muisstil te houden. Dan dreigde er onraad. Hij moest er weg, omdat burgemeester De Bourbon uit Oss daar ook onderdook en men naar hem op zoek was.

Sia's moeder, 100 inmiddels, kwam uit Amsterdam: haar eerste onderduikadres was in het souterrain van een pand van een verzekeringsmaatschappij aan de Herengracht, maar daar moest ze weg. Pas na de oorlog bleek dat de verzetsbeweging daar op zolder illegaal *Het Parool* heeft gedrukt. Daarmee begon een tocht langs meer dan twintig onderduikadressen, die eindigde in Vortum-Mullem bij de familie Bernards, waar ook een Joodse onderduiker was, Cor genaamd.

In januari 1945, twee maanden na de bevrijding van Overloon, trouwden de twee via de kantonrechter: “Een heel gedoe, want mijn vader was nog geen 30 en had volgens de wet toestemming nodig van zijn moeder. Maar die was nog ondergedoken. En mijn moeder had natuurlijk geen persoonsbewijs; Amsterdam was nog niet bevrijd. Ze kon dus niet aantonen dat ze was wie ze zei te zijn.” Berooid, zonder geld en met niet meer kleding dan ze aan hadden, woonden

ze eerst in de synagoge in de Koornstraat. Later betrokken ze een woning aan de Spoorlaan, die eigendom was van een Joodse familie, maar in de oorlog door een NSB'er was bewoond. Toen ze eind 1944 in Oss aankwamen, was de ontvangst door de Osse gemeente verre van hartelijk: voor Joden was niets geregeld, men had niet verwacht dat ze zouden terugkomen. Ze konden 10 gulden lenen, die Max Mozes, zodra hij kort daarna geld van een vroegere klant ontving, terugbracht. Hij hoefde geen aalmoes.

Sia Mozes heeft uit de verhalen van haar ouders wel kennis gekregen van hun lot in de Tweede Wereldoorlog. “Maar de ergste episodes hielden ze voor zich, die gruwelen wilden ze mijn broer en mij besparen. Toch werd mijn vader geregeld wakker met nachtmerries, dan had hij weer gedroomd over de moffen, die eraan kwamen. Mijn moeder heeft veel opgeschreven over haar onderduik. Maar van de namen van de mensen, die haar soms buitengewoon slecht behandeld hadden, alleen initialen.”

Binnenkort wordt er een struikelsteen geplaatst voor het huis in Rossum, waar Sia's nichtje Greetje woonde. Zij was met haar grootouders in de omgeving ondergedoken, ze werden allemaal verraden. “Greetje was een van de kinderdoden in het kamp Vught”. En voor het huis van haar grootouders aan het Oosterpark in Amsterdam zijn onlangs zonder ophef en in een klein gezelschap twee struikelstenen geplaatst: “Heel bijzonder was de aanwezigheid van de voorzitter van de deelraad Amsterdam-Oost daarbij; een Marokkaanse vrouw, op eigen verzoek.” Waarom zo bijzonder? “Omdat juist uit de hoek van Turkse en Marokkaanse jongeren de laatste tijd antisemitische geluiden klinken.”

Aanvankelijk had Sia Mozes haar twijfels over het nut van de struikelstenen: moet dat nou, na al die jaren...? Nu is ze er positief over. “Wat in de Tweede Wereldoorlog gebeurd is, kan zo maar weer gebeuren. Kijk naar Syrië, kijk naar Egypte. Het is goed de jonge generatie te wijzen op de gevaren die uitsluiting van bevolkingsgroepen met zich meebrengt.”

personeel – ook vaak van Joodse afkomst – konden doorgaans op weinig sympathie van het werkvolk rekenen. Niet vreemd ook, als je de verhalen kent over Maud Zwanenberg, de fabrikant die de gewoonte had jonge meisjes die in zijn fabriek werkten, seksueel te misbruiken. Of het gegeven dat in sommige fabrieken het kantoorpersoneel het recht had om te douchen en de fabrieksarbeiders niet. Je kunt je voorstellen dat sommige mensen in Oss het daarom niet erg vonden dat hun Joodse plaatsgenoten werden afgevoerd naar werkkampen. En ze soms met het nodige

leedvermaak toekeken hoe deze mensen met hun schamele bagage op de verzamelplaats aan de Linkensweg bijeen werden gebracht en vervolgens in bussen weggereden.

SLUIMEREND

Of het zo werkelijk gegaan is? Voor een enkeling misschien wel, maar zeker niet voor het gros van de Osse bevolking, zo meent Conny Leijten, die zich de afgelopen jaren verdiept heeft in de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Oss. Zij deelt

Joodse begraafplaats in Oss

veel meer de mening van Bart van der Boom, dat de mensen het gewoonweg niet wisten en het ook niet beseften. Leijten ziet daarbij een combinatie van factoren die verklaren waarom de Joodse families zonder veel lokaal verzet werden weggevoerd. Ten eerste was het volgens haar de geleidelijke, bijna sluimerende

wijze waarop de Joden eerst stap voor stap werden afgezonderd van de rest van de bevolking en uiteindelijk geïsoleerd. Het begon met kleine maatregelen zoals uitsluiting van deelname aan de luchtbeschermingsdiensten. Daarna werden de maatregelen steeds drastischer. Van een toegangsverbod in bioscopen en openbaar vervoer tot het ontslag van Joodse werknemers en uiteindelijk het verplicht dragen van de gele Jodenster.

Door deze geleidelijkheid waren vooral de mensen in de directe omgeving zich bewust van wat er gebeurde. Ossenaars die geen relaties met hun Joodse stadgenoten onderhielden, merkten er weinig van. Behoudens dan dat ze op sommige plaatsen bordjes zagen met de tekst 'JUDEN, Zutritt verboden!' Het gebrek aan onder-

linge relaties was volgens Leijten een tweede factor die in Oss een rol heeft gespeeld. Hoewel er in Oss al sinds halverwege de achttiende eeuw een Joodse gemeenschap bestaat, woonden veel van de Joden die in de oorlog gedeporteerd zijn, nog maar kort in Oss en hadden ze er nog geen netwerk opgebouwd. Deze Joodse families waren in de decennia daarvoor uit andere delen van het land naar de stad gekomen om daar als kantoormedewerkers in de fabrieken te gaan werken. Om deze mensen een prettige woning te bieden werden in de directe omgeving van de fabrieken riante burgerwoningen gebouwd. De Dr. Herman-slaan, de Goudmijnstraat en de Floraliastraat zijn daar voorbeelden van. Daar komt volgens Leijten bij dat zich onder de Joden die tijdens de oorlog in Oss verbleven ook vluchtelingen van elders bevonden. De Joodse gemeenschap in Oss was namelijk

bijzonder actief geweest in het opvangen van haar lotgenoten uit met name Duitsland. Deze vluchtelingen konden natuurlijk al helemaal niet terugvallen op een in Oss opgebouwd netwerk.

Was er dan helemaal geen verzet in Oss tegen de deportaties van Joden? Jawel, dat was er zeker. We zouden de mensen die zich – vaak met gevaar voor eigen leven – voor hun Joodse medemens hebben ingezet, tekortdoen als we dat hier onvermeld laten. Een van meest bekenden is wat dat betreft de artistieke burgemeester Louis de Bourbon, die er samen met anderen voor gezorgd heeft dat heel wat levens in de oorlog gered konden worden. In 1999 kende het Israëliische Yad Vashem hem postuum de onderscheiding 'Rechtvaardige onder de Volkeren' toe voor zijn verzetswerk tijdens oorlog. Ook de Osse verzetsstrijdster Mia Scholten-van den Bergh behoort tot deze mensen. Zij was tijdens de oorlog afdelingshoofd van de bonnenuitgifte van de gemeente Oss. In die rol regelde ze bonnen voor verschillende onderduikers in de gemeente en bezorgde ze hen vervalste identiteitspapieren. Als dank voor haar hulp aan de Joden is voor haar in Israël een boom geplant. Verder was er nog een grote groep anonieme Ossenaars die haar Joodse medemens waar mogelijk de helpende hand reikte. Zo valt in het relaas van ooggetuige Ruben Bollegraaf te lezen dat er in het najaar van 1941 in de stad een alarmsysteem bestond waarbij de Joodse mensen bij gevaar gewaarschuwd werden door een netwerk van niet-Joodse boodschappers. Ook sliepen de Joodse mannen, die gevaar liepen naar werkkampen gedeporteerd te worden, bij niet-Joodse kennissen.

Nu, bijna 70 jaar na de oorlog, worden zowel deze helden als de vermoorde Joden nog immer herdacht. Op 4 en 5 mei en sinds enkele jaren ook met Struikelstenen. Kleine messing stenen met naam, geboortjaar en datum en plaats van overlijden. Ze meten slechts tien bij tien centimeter, maar je kunt niet anders dan vooroverbuigen en lezen wat erop staat. Precies zoals de bedoeling is. Tot in lengte van jaren.

Speciale dank zijn wij verschuldigd aan Conny Leijten, die ons van veel nuttige informatie heeft voorzien.

Gedoemd om te spelen

Michiel Stroink is geboren in Oss in 1981 (tegelijk met De Harlekijn). Hij is opgegroeid in Heesch en verhuisde in 2001 naar Utrecht waar hij op de school voor journalistiek zat en literatuurwetenschappen studeerde. In 2012 verscheen zijn debuutroman Of ik gek ben bij uitgeverij Meulenhoff en inmiddels ligt zijn tweede roman TILT in de boekhandels. Zijn debuut werd lovend ontvangen, vier keer herdrukt, vertaald in het Russisch en ondertussen wordt er gewerkt aan de verfilming met o.a. Frank Lammers en Mike Weerts. Michiel woont in Amsterdam en schrijft daar aan zijn derde roman.

Ik zit in Ussen op een bankje bij een speeltuin om te schrijven over Oss, 'waar ik tenslotte geboren ben.' Twee kinderen schoppen een oude autoband richting de zandbak. De zon is warmer dan ik inmiddels gewend ben geworden in Amsterdam en even beseft ik dat een zwetend mannetje bij een speeltuin niet zonder gevaar is in dit deel van de stad.

Ik ben geboren in de Leerlooierstraat, maar al snel emigreerden mijn ouders naar het satellietdorp Heesch. Even voor 1995 was er sprake van een fusie tussen de stad en haar mees-eter, maar Heesch kwam in opstand en veranderde langzaam in de volwassen puist Bernheze. Ik werd toen veertien en vreemd genoeg kreeg Oss een enorme aantrekkingskracht op me.

De kinderen lijken uitgespeeld met de gerafelde band, de oudste roept dat hij naar Duinrell wil.

De cafés waren onaanangepast eenvoudig. In de Kersenpit kreeg je zwetende blokjes belegen kaas in plaats van buffelmozzarella, en pijnboompitten waren stadse nonsens. Deftige-mensen-pinda's hebben ook niks te zoeken bij friet, frikadellen en een halveliterpul bier.

Via de Leygraaf wandel je eigenlijk zo naar het stadscentrum. De Kersenpit bestaat niet meer, terrasjes zitten vol met mooie jonge vrouwen die nippen van prosecco, Jilz of ouderwetse rosé. De stad is opgegroeid, of meegegroeid, en lijkt op Den Bosch dat probeert te lijken op de stad Utrecht, die weer hoopt als Amsterdam te zijn. En Amsterdam lijkt op Berlijn, dat kopieert van New York en zo lijkt er altijd wel een speeltuin te zijn waar mensen naar Duinrell willen.

Op een terras vind ik een plekje in de schaduw. Het witbiertje komt bijna eerder dan ik het besteld had. Je krijgt er een schaalte pinda's bij. Twee kinderen beklimmen het standbeeld van De Harlekijn. Het zijn dezelfde kinderen van de autoband en opeens begrijp ik hoe het allemaal in elkaar zit. Het gaat niet om de speeltuin; het gaat om het spelen! De Harlekijn wist dit al. Hij is voorbestemd om te spelen en doet dit, net als ik al 32 jaar. En dus vraag ik de ober om een nieuw biertje en speel ik langzaam verder met de stad, de heuvel en al mijn andere lotgenoten.

DE HARLEKIJN

Het standbeeld is in 1981 op de Heuvel in Oss geplaatst en is gemaakt door de beeldhouwer Kees Jansen. De harlekijn, of de paljas, is een voorloper van de hedendaagse clown. Ze komen voor in bijna alle culturen en spelen een rol in de literaire- en toneelwereld. Altijd worden ze geassocieerd met komedie, spel en vermaak. Vaak draagt de harlekijn een stok of een staf die in sketches wordt afgepakt. Vervolgens wordt de harlekijn met zijn eigen stok afgeranseld. Hier komt het woord *slapstick* vandaan. Het spel is zijn noodlot.

Programmaboekje van de viering van 40 jaar koninginsschap van Wilhelmina, 1938